

Een stuk voorgeschiedenis van den wereld-oorlog

DOOR

ANT. PANNEKOEK.

I.

Toen in de jaren, die achter ons liggen, de oorlog nog maar van verre dreigde in nu en dan even oprijzende konflikten, werd dengenen, die op de noodzakelijkheid wezen, zich er tegen voor te bereiden, geantwoord, dat er toch geen oorlog behoefde te komen, dat hij niet onvermijdelijk uit den grondslag der maatschappij volgde, en dat het ergste gevaar in de wapeningen zelf lag, in de krankzinnige liefhebberij van het „Wettrüsten“, aangestoot door kanonnen- en pantserplaat-fabrikanten. Nu is de oorlog gekomen, reusachtiger, gruwelijker dan men te voren had kunnen denken; hij heeft de arbeiders onvoorbereid overvallen, en de sociaal-democratie, die alle waarschuwing in den wind had geslagen, is ineengezakt en als ernstige revolutionaire macht vernietigd. Maar in plaats van nu de oogen te openen voor de drijfkrachten, die den oorlog bewerkten, wordt het oude spelletje herhaald: om de eigen schipbreuk te bemantelen, om goed te praten en zoet te houden worden oppervlakkige praatjes verkocht, oude of nieuwe leuzen aangeheven, maar van een streven naar ernstig inzicht geen spoor. In plaats van den oorlog eenvoudig als een natuurlijk gegroeide reuzenstrijd tusschen het omhoog worstelend Deutsche en het oude Engelsche imperialisme te begrijpen, wordt door den een gepraat over het heerschzuchtige Deutsche imperialisme, dat alles veroveren wil en tot heil der democratie een flinke afstraffing noodig heeft, terwijl aan den anderen kant iemand uitgevonden heeft, dat het alleen om een voltooiing van het werk der Deutsche eenheid van 1866 en 1870 gaat, waarna dan vrede en ontwapening zullen volgen. Kautsky tracht uit te leggen, dat het geen imperialistische oorlog is; want alle imperialistische konflikten waren opgelost, geen enkele strijd om mijnen, spoorwegconcessies of gebied was gaande, toen deze oorlog, geheel onnoodig en toevallig als een gevolg der reusachtige wapeningen, uitbrak, als gevolg van de

mobilisatie en de vrees voor elkaar. Vandaar, volgens Kautsky, het vreemde schouwspel, dat de oorlog niet eindigen kan, omdat niemand weet, waar hij eigenlijk om gevoerd wordt; wist ieder, wat de ander van hem eischt, dan kon hij overwegen, of hij het liever toe wil staan dan doorvechten; maar nu vecht men door zonder direkt doel.

Tegenover zulk een volkomen afwezigheid van begrip kan men er op wijzen, dat het een strijd niet om enkele konkrete dingen, maar om macht, om wereldmacht is, waarbij hetgeen men zal eischen afhangt van de mate van succes. Vroeger zijn oorlogen gevoerd, omdat de strijdende partijen een bepaald objekt, een landstreek, een stad, een kolonie wilden hebben; de onderhandeling daarover, voor en na, werd door den oorlog om dat objekt beslist. Tegenwoordig zijn de objekten menigvuldig en vaak onbepaald: ze liggen in alle werelddeelen, zonder dat vooruit te zeggen is, welke op den duur het belangrijkste zal zijn. Over allen wordt voortdurend onderhandeld, getwist, geïntrigeerd, van gedachten gewisseld, overeenkomst gesloten of verbroken: over China, Perzië, Kongo, Mexiko, Marokko, Arabië, Abessinië, de Zuidzee-eilanden, Armenië, over spoorwegen, leeningen, koncessies, kapitaalsamensmeltingen, deelneming aan elkaars onderneming, overlating van gebieden, handelsvoordeelen, monopolies. Met dat alles waren de diplomaten, bankiers en beambten sinds jaren voortdurend bezig, door de pers min of meer geholpen, onder de wisselende weersgesteldheid van „hartelijke betrekkingen”, „algeheele overeenstemming”, „gespannen toestand”, „gereserveerde houding” etc. Geen dezer kwesties is op zichzelf groot genoeg, om er oorlog om te beginnen; daarvoor is de oorlog, de wereldoorlog te reusachtig en vernielend in vergelijking met vroeger. Hij komt als beslissing, niet over één dezer geschilpunten, maar over hun geheel, als samenvatting van den strijd over alle te zamen. Waar het blijkt, dat bij alle onderhandelingen over alle punten steeds weer hetzelfde konflikt optreedt, eischen van de eene kant, niet willen toegeven van de andere; waar steeds de wil naar grooter wereldmacht botst tegen den wil, het bestaande overwicht te behouden, groeit de spanning, de haat, de oorlogzuchtige stemming, en daar moet ten slotte de wereldoorlog als strijd om macht komen, waarvan de uitslag tegelijk beslist over alle vraagstukken van wereldpolitiek.

Beter echter dan alle abstrakte diskussies over de vraag, of het imperialisme noodzakelijk is en of de wereld ook anders had kunnen zijn, dan ze is, kan de konkrete beschouwing van een stuk voorgeschiedenis van den oorlog het wezen van het imperialisme klaar doen zien. Iedereen weet, dat het opkomen van Duitschland als nieuwe kapitaalmacht, die voor de uitvoer van zijn kapitaal en zijn produkten wereldgebied en wereldmacht eischt, de diepste oorzaak van den oorlog is. De worsteling en de konflikten met het Engelsche imperialisme

speelden zich af op verschillende gebieden der aarde; de beide groote strijdobjekten, die oorzakelijk tot den huidige oorlog geleid hebben, zijn Aziatisch-Turkije en Marokko. Wij willen hier eenige bijzonderheden van het Marokko-konflikt weergeven; er is geen beter middel het karakter van het imperialisme te begrijpen, dan het hier in zijn werkplaats, in zijn praktijk zelf te bespieden. Daarvoor is echter eerst een overzicht van de algemeene internationale politiek der laatste twintig jaren noodig, met zijn diepgaande koersveranderingen, waarvan deze oorlog doelwit en eindresultaat is geweest.

* * *

Het begin van de 20ste eeuw heeft een volkomen ommekeer van de internationale Engelsche politiek gebracht. Deze politiek had steeds ten doel de handhaving en uitbreiding van Englands wereldmacht; daarom was zij gericht tegen die groote landen, die deze macht bedreigden of als ernstige konkurrenten optraden. Vóór 1900 waren dat Frankrijk en Rusland. Rusland trachtte niet alleen door verovering van Turkije vasten voet aan de Middellandsche Zee te krijgen, maar breidde zich ook voortdurend in Azië uit, waar het steeds meer de Engelsche belangen bedreigde. Het drong van het Noorden Perzie binnen, leende geld aan den Sjah tegen belangrijke koncessies, terwijl de Engelschen de Perzische Golf als hun domein beschouwden. Het trachtte Afghanistan in te dringen, dat de Engelschen daarom reeds in 1878 onder hun suzeriniteit gebracht hadden, bezette 1895 Pamir aan de grens van Engelsch-Indië en bedreigde zoo de belangrijkste kolonie, waar Englands rijkdom op berust. Het knoopte betrekkingen met den Dalai-Lama in Tibet aan, wat Engeland in 1903 door de expeditie van Younghusband naar Lhasa pareerde. Het drong na de voltooiing van den Siberischen spoorweg steeds verder in Mandsjoerije door, waar het Port Arthur bezette en in 1901 van China koncessies eischte, die op algeheele militaire, administratieve en economische heerschappij van Rusland in die provincie neerkwamen; slechts door den gezamenlijken druk van Engeland en Japan, die toen hun eerste verbond sloten, zag het zich gedwongen, van zijn eischen wat te laten vallen. De massale kracht van het Russische rijk, in de handen van een konsekvent absolutistische politiek, in zijn expansie in Azië innerlijk gesteund door het feit, dat Russische kolonisten, kozakken en beamtten door hun eigen primitieve barbaarsheid de bezette landen van Azie gemakkelijk aan zich assimileerden, was de ernstigste bedreiging van Englands wereldmacht tot aan het einde der 19de eeuw.

Maar ook de expansie van Frankrijk werd door Engeland als gevaarlijk beschouwd. Vooral na 1870 was de Fransche regeering bezig,

op allerlei plaatsen in vreemde werelddeelen koloniaal bezit te veroveren; in 1881 werd met den Bey van Tunis een protektoraatsverdrag gesloten, in 1885 werd Tonkin bezet, in hetzelfde jaar Madagaskar veroverd. Met zijn overige bezit in Afrika en zijn pogingen, op verschillende plaatsen van Azië voet te winnen, was Frankrijk toen de ernstigste konkurrent van Engeland op koloniaal gebied. De strijd over Egypte was daarbij de hoofdbron van een sterk vijandelijke stemming. Het is bekend, hoe Engeland in de jaren 60 zooveel mogelijk trachtte te verhinderen, dat het Suezkanaal gegraven werd, dat de kortste verbinding met Indië in vreemde handen zou brengen: „Het idee, een kanaal door de landengte van Suez te graven, is een macchiavellistisch plan, om Egypte aan Turkije te ontnemen en tegelijk plannen tot aanval op en verovering van het Engelsche rijk in Indië te begunstigen” had Lord Palmerston 1857 in het Parlement gezegd. Toen echter het kanaal in 1869 toch klaargekomen was, veranderde de Engelsche taktiek: „wij erkennen”, sprak Disraeli, „dat wij, in plaats van ons tegen het grootsche werk van De Lesseps te verzetten, beter hadden gedaan, er aan deel te nemen.” Englands taktiek was nu, meester van het kanaal te worden; het kocht in 1874 voor 100 miljoen het bezit van aktiën van den Chedive Ismael op en maakte in 1881 gebruik van den opstand van Arabi, om gewapend in te grijpen, Alexandrie te bombardeerden en het land te bezetten. Frankrijk, dat tot nog toe den grootsten invloed in Egypte had bezeten door zijn kapitaal, zijn beambten, zijn ingenieurs en zijn scholen, had aan dit gewelddadig optreden niet mee willen doen; nu zag het dit land door zijn konkurrent bezet, die ondanks alle protesten er stil bleef en ondanks alle beloften van ontruiming er geen oogenblik aan dacht, het land te verlaten. Onder den uiterlijken vorm van voortdurend bestuur van den Chedive is Egypte inderdaad een Engelsche kolonie geworden en daarmee de heerschappij van Engeland over den belangrijkste verbindingsweg met Indië verzekerd 1).

Van toen af aan bestond een scherpe vijandschap, die zich in wrijvingen en geschillen over allerlei koloniaalgebieden uitte, nu en dan door konkrete verdragen over zulke kwesties gedempt. Zij werd nog bewuster, toen Frankrijk en Rusland met elkaar in 1891 het tweevoudig verbond sloten en elkaar, waar ze konden, bv. in Turkije en in China, in de hand werkten. Een hoogtepunt bereikte deze vijand-

1) Brailsford behandelt de bezetting van Egypte geheel als het innen van een woekerschuld van Egypte aan de Rothschilds met behulp van den sterken arm. Deze opvatting is wat te eng. Mag dat als onmiddellijke aanleiding meegewerkt hebben, de hoofdzaak is zeker het algemeen belang der Engelsche wereldheerschappij over Indië geweest. De imperialistische politiek is niet steeds direkt zakendoen voor de financiers, maar ook en in de eerste plaats verdediging van de machtpositie, waarop alle kapitaalwinst berust.

schap, toen Frankrijk, in Midden Afrika steeds meer gebied veroverend, de Nijl trachtte te bereiken en kapitein Marchand in 1898 Fasjoda in Soedan bezette, in het gebied dat sinds 1883 door den opstand van den Mahdi voor Egypte verloren was en dat Kitchener nu eerst, in 1898, weer begon te veroveren. Engeland beschouwde geheel Soedan als zijn gebied en dwong door scherpe bedreigingen de Fransche regeering tot terugkrabbelen. Felle uitbarstingen van nationale haat, die men zich in de tegenwoordige groepeerings der staten nauwelijks meer kan voorstellen, waren toen in beide landen aan de orde. Wrokkend moest Frankrijk in 1899 alle aanspraken op het equatoriale Nijlgebied opgeven.

Ook in Marokko stond Engelse en Fransche invloed tegenover elkaar. Van Algiers uit trachtte Frankrijk controle over Marokko te krijgen, waartoe de strooptochten van Marokkaansche Bedoeïenen op Algerijnsch gebied nu en dan welkome aanleiding boden; zoo werd in 1899 de oase Toeat bezet. In 1901 kwamen twee Fransche oorlogschepen voor Tandzier om aan eenige eischen kracht bij te zetten; door zijn Engelsche gunstelingen tegen Frankrijk gestemd, — hij begreep zeer goed het gevaar, dat hem van Frankrijk dreigde — liet sultan Abdel Azis aan Engeland het protektoraat aanbieden. Maar Engeland weigerde; niet alleen omdat het, verzwakt door den Boerenoorlog, op moest passen nieuwe konflikten uit te lokken, maar ook omdat het toen al andere plannen had, een anderen koers voorbereide. Een nieuwe vijand dook op, en eischte alle aandacht.

Met Duitschland had Engeland al dezen tijd vriendschappelijk samengewerkt. Zijn koloniale expansie werd door Engeland nauwelijks tegengewerkt, eer ondersteund, en in 1890 kwam zonder veel moeite een regeling van koloniaal bezit tot stand, waarbij Duitschland tegelijk Helgoland in bezit kreeg. Deze vriendschap werd natuurlijk nog versterkt door het Fransch-Russisch verbond, dat van den Franschen kant vooral tegen Duitschland bedoeld was. Over het algemeen ondersteunde Duitschland de Engelsche politiek in China, in Egypte, in Afrika, tegen Frankrijk en Rusland. In 1898 werd tusschen Engeland en Duitschland zelfs een geheim verdrag gesloten ter verdeeling van de Portugeesche kolonies in Afrika; in 1899 kwam Rhodes in Berlijn, om over het leggen van den Kaap-Cairospoorweg door Duitsch Oost-Afrika te spreken; in November 1899, toen keizer Wilhelm en kanselier Bülow Engeland bezochten, sprak de minister-president Lord Salisbury in 't parlement over een verdrag „met een der vastelandsstaten, waarmee wij sinds jaren meer betrekkingen van sympathie en vriendschap hebben dan met een der anderen" en Chamberlain redevoerde geestdriftig over een germaansch-angelsaksisch verbond tusschen Duitschland, Engeland en Amerika. Het is ook bekend, hoe Keizer Wilhem in den Transvaaloorlog zich openlijk

aan de zijde der Engelschen plaatste, de boerengeneraals weigerde te ontvangen en naar zijn eigen zeggen zelfs een veldtochtplan voor de Engelschen uitgewerkt en een voorstel van Frankrijk en Rusland tot tusschenkomst van de hand gewezen had ¹⁾. Maar juist in den Transvaaloorlog openbaarde zich, dat in de Deutsche bourgeoisie een geheel andere stemming opkwam, een stemming van vijandschap tegen Engeland, dat gewelddadig zijn macht bevestigde in Zuid-Afrika, dat de Duitschers als gunstig veld voor toekomstige vreedzame expansie beschouwden. En weldra trad, terwijl uiterlijk de vriendschapsverzekeringen niet ophielden — volgens het „Berliner Tageblatt” zou Chamberlain in Febr. 1901 zelfs een voorstel tot aansluiting van Engeland aan het Drievoudig Verbond hebben gedaan — ook in de politiek der regeeringen een koersverandering op. In de kwestie van Mandsjoerije weigerde de Deutsche regeering Engeland tegen Rusland te ondersteunen: Bulow verklaarde in den Rijksdag, dat het Engelsch-Duitsch verdrag over de integriteit van China niet op Mandsjoerije sloeg, „Mandsjoerije gaat ons niet aan,” d.w.z. wij laten aan Rusland de vrije hand — daarom verbond Engeland zich in het volgende jaar met Japan. Booze woorden vielen van weerszijden in Lagerhuis en Rijksdag, terwijl er tegelijk een begin van toenadering tusschen Engeland en Frankrijk kwam.

De oorzaak van deze koersverandering is met een enkel woord samen te vatten: de Engelsche regeering kwam tot het inzicht, dat niet Frankrijk, maar Duitschland de ernstigste en gevaarlijkste konkurrent op het terrein der wereldpolitiek was. Waarom kwam dat inzicht juist toen? De nieuwe koers werd niet bewerkt zooals dikwijls gezegd wordt, door de terugdringing van de Engelsche industrie door de Duitsche, die sinds 1880 de industriële kringen in Engeland verontrustte en een propaganda voor invoerrechten deed ontstaan; dit groeiend overwicht van Duitschland was niet met de middelen der groote politiek op te heffen en had een samengaan in de wereldpolitiek niet verhinderd. Wat tegenwoordig van de zijde van het Deutsche publiek steeds gehoord wordt: dat Engeland uit nijd en vrees over Duitschlands opkomst in handel en industrie den oorlog voorbereid en aangestookt heeft, is niets dan een laf praatje. Eerst toen Duitschland niet meer alleen de Engelsche industrie en handel in vreemde werelddelen achteruitdrong, maar actief imperialistische wereldpolitiek ging drijven, zag de regeerende klasse in Engeland daarin een bedreiging en een gevaar.

Twee feiten waren het, die deze imperialistische politiek scherp tot uiting brachten en Engeland er toe brachten, het roer om te gooien:

¹⁾ In 1908 in het door de „Daily Telegraph” gepubliceerde gesprek, dat in Duitschland een parlementair stormpje bewerkte.

de *vlootwetten* van 1898 en 1900, en de *Bagdadspoorweg*, waarvoor in 1899 de voorloopige, in 1903 de definitieve concessie werd verleend. Het eerste beteekende, dat Duitschland van plan was, zich in alle wereldpolitieke kwesties als een der hoofdmachten te doen gelden. Het tweede beteekende, dat Duitschland aan zijn belangrijke en steeds stijgende politieke, financiële en economische invloed in Turkije, speciaal in Klein-Azië, waar het den Anatolischen spoorweg klaar had, een in de wereldpolitiek diep ingrijpende uitbreiding ging geven. In Arabië, in Mesopotamie, aan de Perzische golf greep dit plan in de gebieden in, die Engeland als zijn domein beschouwde, en het zou de snelste verbinding tusschen Indië en Europa in de handen van een niet-Engelsche macht leggen. Dat Duitschland zoo beslist den weg der wereldpolitiek opging, noopte Engeland, zich in de eerste plaats tegen dezen gevaarlijksten konkurrent te wenden en daarvoor toenadering tot zijn ouden vijand te zoeken. Er kwam bij, dat het gevaar niet denkbeeldig was, dat Duitschland anders met het Tweevoudig Verbond zou samengaan tegen Engeland; de Transvaaloorlog schiep er een gunstige atmosfeer voor. Volgens een artikel van André Mévil in 1908 in de „*Echo de Paris*”, had Keizer Wilhelm in 1900 naar het voorstel van gezamenlijke interventie van Rusland en Frankrijk met Duitschland tegen Engeland wel ooren gehad, maar er de konditie aan vastgeknoot — waarop het afstuitte — dat zij de basis van een duurzaam samengaan zou zijn, waarbij „de drie staten elkaar hun grondgebied zouden garandeeren”, m. a. w. dat Frankrijk voorgoed van Elzas-Lotharingen zou afzien. Er was dus alle reden voor Engeland, zichzelf bondgenooten te verschaffen tegen de dreigend opkomende nieuwe wereldmacht — de oorlog van 1914 toont, hoezeer het die bondgenooten noodig had. Het wendde zich van Duitschland af, weigerde deel te nemen aan de kapitaalverschaffing voor de Bagdadbaan (Duitschland had voorgesteld, dat Engeland, Duitschland, Frankrijk en de Anatolische spoor ieder een vierde deel der aandeelen zou nemen), volgde dus dezelfde politiek als in de 60er jaren tegenover het Suezkanaal, en wendde zich naar Frankrijk.

De dragers van de nieuwe politiek waren vooral Delcassé in Frankrijk (sinds 1898 minister van buitenlandsche zaken) en Koning Eduard in Engeland, die in 1901 aan de regeering kwam. Alle strijdpunten, die zoolang bestaan hadden, werden, terwijl bezoeken gewisseld en feesten ter eere van de „*Entente cordiale*” gevierd werden, geregeld en in een verdrag van 8 April 1904 vastgelegd. Het belangrijkste deel daarvan is de deklaratie over Egypte en Marokko. Frankrijk liet Engeland de vrije hand in Egypte, gaf al zijn tegenstand op en beloofde niet meer die lastige vraag te zullen stellen, wanneer Engeland Egypte dacht te ontruimen; Engeland liet daarvoor aan Frankrijk vrije hand in Marokko, om het te annexeeren, om het „Marokkaansche rijk

te helpen in alle administratieve, economische financieele en militaire hervormingen, die het noodig zal hebben" zooals het in de dieventaal van het moderne imperialisme heet. „Notre entente est un *réglement d'affaires*" had de gezant Paul Cambon gezegd: de nieuwe vriendschap berust op een handelszaak, een ruil van materiele concessies. Maar ze was toch meer; juist nog kon Deschanel bij de discussies in de Kamer verklaren: „De overeenkomst is niet enkel een handelszaak (un *marché*), maar de uitdrukking van een nieuwe internationale situatie".

De nieuwe situatie beteekende: Engeland en Frankrijk samen tegen Duitschland. En daarom was het niet meer dan natuurlijk, dat Duitschland zijn ongenoegen toonde, door zich telkens in de Marokkaansche kwestie te mengen, niet alleen, om Frankrijk te toonen, hoe weinig de Engelsche vriendschap tegenover de Duitsche vijandschap waard was, maar ook om Marokko zelf, waar men wist, dat rijke ijzerertsen lagen, waar het Duitsche kapitaal niet minder happig op was, dan de Fransche industrieelen. Terwijl Frankrijk begon, zich in Marokko door een „vreedzame doordringing" langzaam de heerschappij te verzekeren, door volgens een Fransch-Marokkaansch verdrag van 1902 Fransche officieren aan den sultan als legerinstructeurs te zenden, hem oorlogsmateriaal tegen opstandige stammen te verschaffen en hem door Fransche banken geld te leenen, verklaarde de Duitsche gezant in Tandezjer aan zijn Franschen kollega, dat de Duitsche regeering niets van een overeenkomst tusschen Engeland en Frankrijk over Marokko weet, en, er systematisch buitengehouden, zich op geenerlei wijze gebonden acht in de kwesties, waarover daar sprake is. Kort daarop, op 31 Maart 1905, volgt als Duitsch antwoord op het Engelsch-Fransche verdrag het bezoek van Keizer Wilhelm aan Tandezjer, waarbij hij tot den oom van den sultan, die hem begroet, de duidelijk tegen Frankrijk gerichte woorden sprak: „Mijn bezoek geldt den onafhankelijken soeverein, den sultan van Marokko, onder wiens hooge soevereiniteit ik hoop, dat een vrij Marokko aan den vreedzamen handel van alle naties, zonder monopolies of uitsluitingen zal openstaan." En op 12 April stelde Bülow aan de regeeringen van Europa voor, een internationale conferentie ter regeling van de hervormingen in Marokko bijeen te roepen. Delcassé wil weigeren, en Engeland biedt aan Frankrijk militaire hulp en een uitdrukkelijk defensief verbond aan; maar de Duitsche regeering laat weten, dat zulk een verbond oorlog beteekent. Fransche syndikalistengaan naar Duitschland om de arbeidersleiders daar tot een gemeenschappelijke actie tegen het oorlogsgevaar uit te noodigen; maar ze worden uitgelachen: er is geen oorlogsgevaar, en dat er kostbare ertsen in Marokko liggen, als voorwerp van twist, daarvan hadden de Duitsche partijleiders nooit iets gehoord. De Fransche regeering durft het konflikt niet aan en geeft toe; Delcassé moet zijn ontslag nemen en begin 1906

komt de konferentie te Algeciras bijeen. Hier blijkt, dat tegenover Duitschland Frankrijk door de meeste regeeringen gesteund wordt (Engeland, Rusland, Amerika, Spanje, zelfs Italië tegen toezegging van Tripolis), en zoo wordt in de akte van Algeciras uitgesproken, dat Frankrijk (evenals Spanje in het Noordelijk deel) speciale politieke belangen in Marokko heeft, daarom aangewezen is, den sultan in het doorvoeren der hervormingen te helpen, zijn leger te oefenen, officieren en beambten in de havens aan te stellen, en kapitaal te leenen, alles op den grondslag van verzekering van „de souvereiniteit van den sultan, de ondeelbaarheid van het land en vrijen handel voor allen.” Duitschland had zijn doel niet bereikt, maar gaf daarom zijn politiek niet op.

Ondertusschen werd nog een nieuwe belangrijke koersverandering in de Europeesche politiek voorbereid. Sinds de toenadering van Engeland en Frankrijk bestond de zonderlinge toestand, dat Duitschland in Aziatische kwesties Rusland — aan wie het in 1901 ook geld geleend had — ondersteunde tegen Engeland, dat Engeland met Frankrijk verbonden was tegen Duitschland, terwijl Frankrijk en Rusland toch tegelijk bondgenooten waren. Zulk een groepeerings kon niet blijvend zijn; in den groeienden strijd tusschen Duitschland en Engeland moest of de een, of de ander de beide staten van het Tweevoudig Verbond aan zijn kant trachten te brengen. Daarbij kon Engeland het meeste bieden, terwijl Duitschland in zijn gevoel van energie en krachtigen groei het meest op eigen macht vertrouwde. De beslissing werd gegeven door den Russisch—Japanschen oorlog in 1904, die Rusland als gevaarlijke, voor Engeland te duchten macht voor langen tijd uitschakelde. Onmiddellijk vertoont zich een toenadering van de Engelsche regeering, zonder zich door de revolutionaire bewegingen tegen het Tsarisme te laten storen. Grey, de „liberale” minister van buitenlandsche zaken, verklaart in het Parlement, dat het voor „het evenwicht van Europa” noodig is, dat Rusland zich van zijn zwakte herstelt. Hij laat de Londensche bankiers in 1906 (voor het eerst sinds 1854) geld aan den Tsaar leenen, ondanks het smeeken der Russische liberale oppositie, daarmee te wachten, tot de Doema bijeen is en de leening goedkeurt: daarmede heeft de liberale Engelsche regeering willens en wetens het Tsarisme sterk gemaakt tegenover de liberale oppositie en het in staat gesteld, de revolutie door beestachtige wreedheden neer te werpen. Wat kon de Engelsche aristokraten het lijden van de Russische strijders voor vrijheid schelen, waar zij den Tsaar tot verdediger van de West-Europeesche vrijheid en democratie tegen het Duitsche militarisme hadden uitverkoren!

In 1907 werd het verdrag gesloten, waarbij de hangende strijdpunten geregeld werden in Perzië, in Afghanistan, in Tibet, en in 1908 bracht

Eduard zijn neef Nicolaas een vlootbezoek in Reval, ter openlijke demonstratie van de nieuwe vriendschap. Het tweevoudig verbond van 1890 en de Entente cordiale van 1903 waren tot een Triple-Entente geworden. Engeland had zich de bondgenooten verschaft, die het noodig had, om te land tegen het opkomende Duitsche imperialisme zijn wereldmacht te laten verdedigen. Het had, om den gevaarlijksten nieuwen tegenstander neer te kunnen slaan, zijn geheele politiek van een eeuw lang omgekeerd; diplomatiek was de wapenrusting voor den eerstkomenden strijd om wereldmacht, die in 1914 zou uitbarsten, gereed.

(Slot volgt).

Een stuk voorgeschiedenis van den wereld-oorlog

DOOR

ANT. PANNEKOEK.

II. (*Slot*).

In de geschiedenis van Marokko van af 1900 tot nu toe hebben wij een model-voorbeeld, hoe het imperialisme in zijn minst opzienbarenden vorm werkt, hoe het zachtjes indringend, door „vreedzame beschavingsarbeid”, „*pénétration pacifique*”, steeds meer meester wordt, tot steeds verdere konsekwenties moet komen, tot eindelijk gewelddadige verovering onder den naam van verzekering van rust en veiligheid het resultaat is. Marokko, een los samenhangend geheel van vrijwel onafhankelijke Bedoeienenstammen, eenige handelssteden en kleine landbouwgebieden, moest nu en dan onvermijdelijk in konflikt komen met Europeesche staten, door rooftochten over de grenzen zoowel als door Europeesche handelaars en reizigers, die nu en dan twist krijgen met inboorlingen en er zelfs wel het leven bij inschieten. Het gevolg is: vertoogen, oorlogschepen, landingen van detachementen, belofte van schadeloosstelling; en eindelijk wordt een verdrag gesloten, waarbij hervormingen worden beloofd, koncessies verleend, terwijl het Europeesche land, hier Frankrijk, belooft „hulp” te zullen verleen en bij die hervormingen. Zulke hervormingen hebben ten doel het land Europeescher te maken; de administratie wordt gecentraliseerd; in plaats van de primitieve en vrije losbandigheid van het Oostersche leven komen scherpere voorschriften en wetten, die de bevolking ergeren; de rechtspraak wordt aan de behoeften der handeldrijvende Europeanen aangepast. De dorpen en stammen moeten belasting opbrengen, opdat de sultan rente voor het in Frankrijk geleende kapitaal en geld voor de in Frankrijk bestelde geweren kan betalen. Een legertje van den sultan wordt door Fransche instruktoren gedrild, om oproerige stammen te kunnen overwinnen, als ze geen zin hebben om belasting te betalen. De macht van den sultan stijgt, terwijl hij steeds meer zetbaas van het vreemde kapitaal wordt; maar nog meer stijgt de ontevredenheid der

inwoners, die zich in opstanden uit, waarbij de arrogante vreemdelingen vaak het offer van de opgezamelde haat zijn. Dan komen de militaire expedities.

Maar deze normale gang kan alleen dan zoo snel en regelmatig gaan, wanneer er geen verdere deelgenooten zijn. Er zijn echter nog andere mogendheden. Om hen van de baan te houden, wordt bij elken volgenden stap in den treure herhaald, dat natuurlijk de onafhankelijkheid van Marokko niet in het minst aangetast wordt: men wil alleen voor orde en rust zorgen en vriendschappelijk den bevrienden monarch ondersteunen. Maar men begrijpt elkaar toch volkomen, en daarom is het noodig, zich door bijzondere verdragen bewegingsvrijheid te verschaffen; elke groote inbezitting is slechts veilig, als de andere mogendheden haar uitdrukkelijk of stilzwijgend goedkeuren. Van Engeland was de toestemming verkregen, van Duitschland echter slechts op kondities, die in de akte van Algeciras geformuleerd waren. En daar deze formules natuurlijk innerlijk leugenachtig waren, kon Duitschland voortdurend hinderen en tusschenbeide komen. Weldra voelde dan ook de Fransche regeering de moeilijkheid, dat haar door de akte wel de verzekering van rust en veiligheid opgedragen, maar geen militair ingrijpen toegestaan was; de sultan was immers „onafhankelijk”. Of, zooals Ribot in de Kamer zei: „zij ontwapende de macht, aan wie zij opdroeg, de orde te bewaren; zij droeg ons op te handelen en maakte het ons tegelijk onmogelijk te handelen.” Toen de gevolgen van de „hervormingen” niet uitbleven, toen steeds meer onrust en oproer ontstond en hier en daar Franschen mishandeld en gedood werden, kwam het wel tot een Fransch-Spaansche vlootdemonstratie voor Tandzjer in 1906, tot de bezetting van Oedsjda aan de Algiersche grens en Casablanca en omgeving aan de Atlantische kust in 1907; maar stevig durfde Frankrijk niet ingrijpen uit vrees, dat Duitschland de akte van Algeciras voor verbroken zou verklaren. Het durfde zijn werktuig, sultan Abdel Azis, ook niet krachtig ondersteunen, toen de oproerige stammen zich om diens broeder Muley Hafid schaarden, die tegen belofte van mijnconcessies geld van de gebroeders Mannesmann had gekregen en door Duitschland begunstigd werd. Abdel Azis werd verslagen en moest vluchten. Muley Hafid werd sultan. Maar deze bemerkte spoedig, dat hij tegen Frankrijk toch niets kon, omdat een openlijke ondersteuning of geldleening door Duitschland uitgesloten was; hij moest dus besluiten de akte van Algeciras te erkennen, tot Frankrijk in dezelfde verhouding te treden als zijn voorganger en bij Parijsche bankiers geld te leenen.

Deze voortdurende wrijvingen, die in het laatst van 1908 naar aanleiding van de vlucht van eenige Fransche deserteurs uit het vreemdenlegioen in het Duitsche consulaat te Casablanca tot een scherpe spanning waren gestegen, werden eindelijk opgelost door de overeen-

komst van 8 Febr. 1909, de zoogenaamde *détente*, tusschen Duitschland en Frankrijk. Daarin stond: de Fransche regeering „uitsluitend bedacht op de handhaving van de onschendbaarheid en onafhankelijkheid (1) van het sjerifische rijk (de officieele naam voor Marokko), vastbesloten voor ekonomische gelijkheid te zorgen, en dus de Duitsche kommercieele en industriele belangen niet te benadeelen,” en de Duitsche regeering „enkel ekonomische belangen nastrevend, erkennend, dat de bijzondere politieke belangen van Frankrijk daar ten nauwste met de bevestiging van orde en binnenlandsche vrede verbonden zijn, en besloten, deze niet te hinderen” verklaren tesamen, dat zij geen ekonomische privilegiën van eenig land willen, en „dat zij zullen trachten hun landslieden voor zulke ondernemingen, als deze daar kunnen stichten, met elkaar te associeeren.”

Daarmee scheen, zooals Ernest Lémonon in 1910 in een algemeen gedeeld optimisme schreef, de Marokkaansche kwestie definitief geregeld en opgelost. De overeenkomst beteekende, dat in plaats van voortdurend hinderen en treiteren en twisten samenwerking zou komen. Duitschland legde zich neer bij de politieke aktie van Frankrijk, maar kreeg daarvoor de toezegging, dat Duitsche kapitalisten niet alleen op gelijken voet aan het stichten van ekonomische ondernemingen zouden kunnen deelnemen, maar zich zelfs met de Franschen zouden associeeren. Als deelgenoot in de Fransche ondernemingen zou het Duitsche kapitaal in Marokko belegging en winst vinden.

Het Duitsche kapitaal ging ook dadelijk energiek op zijn doel af. Na een samenspreking van deskundigen uit beide landen te Berlijn deed Duitschland voorstellen, om gezamenlijk publieke werken in Marokko te ondernemen, onder uitsluiting van alle „nutteloze en schadelijke konkurrentie,” dus door een Fransch-Duitsche maatschappij, die daartoe een algemeene koncessie kreeg. Er was wel geen geld, maar Marokko kon een geldleening aangaan onder garantie van de Fransche regeering. Op die manier zou het Duitsche kapitaal, als kompanion van Frankrijk, dat aangespoord werd — dat lag in de leeninggarantie — zijn politieke suzeriniteit uit te breiden, een veel gunstiger positie in Marokko gekregen hebben dan te voren. Maar dat wekte toch bedenkingen bij de Fransche regeering; zonder direkt neen te durven zeggen en de schoone harmonie te verbreken, was ze toch wat angstig tegenover die ongegeneerde ondernemingslust, en na lang aarzelen beantwoordde ze het voorstel in Oktober 1909 met een verlegen verwijzen naar het recht van andere naties, om mee te doen. Om hen niet uit te sluiten werd toen onder deelname van een aantal Fransche en Duitsche ondernemers en banken een „Marokkaansche Maatschappij voor Openbare Werken” opgericht (17 Febr. 1910), waarin Frankrijk voor 50 pCt., Duitschland met Oostenrijk voor 30 pCt., de

andere landen voor de rest deelnamen; Frankrijk leverde de helft van de bestuursleden, waaronder den voorzitter. Deze maatschappij zou alle publieke werken in Marokko uitvoeren en exploiteeren, en daarbij naar billijkheid de ondernemers van verschillende landen laten meedoen; in Tandzjer was van vroeger al een Duitscher bezig, in Casablanca een Franschman, filiaal van Creuzot. De maatschappij begon met flinke plannen voor havenwerken, trams, vuurtorens langs de kust, spoorwegen naar het binnenland en vroeg daarvoor in den loop van 1910 en 1911 koncessies aan. Daarvoor was geld noodig, dat op naam van Marokko geleend moest worden. Maar het krediet van den sultan was niet groot. Fransche bankiers verschaften wel in 1910 weer een aantal millioenen, waarvan oude schulden betaald werden, voor een deel aan Duitsche ondernemers en bankiers; maar daarvoor moesten bijna alle inkomsten van het land, douanerechten en accijnsen, verpand worden. Waarvan daan verder nog geld halen? Duitschland had den weg gewezen: erken openlijk, dat deze werken een Fransch belang zijn, omdat Marokko toch een bezitting van Frankrijk wordt, of, om het netjes uittedrukken: omdat Frankrijk als politiek geïnteresseerde mogendheid belang bij rust, orde en bloei heeft; garandeert Frankrijk de leening, dan is alle moeilijkheid opgelost. Maar de Fransche regeering dorst het niet. De imperialistische politiek kan in Frankrijk met zijn kleinburgerlijke tradities en parlementaire vormen alleen onder een huichelachtig masker geschieden: het moet altijd den schijn bewaren van niet te willen veroveren en beheerschen — geheel in tegenstelling tot dezelfde politiek in Duitschland, die open en brutaal zijn doeleinden uitspreekt, in het bewustzijn, dat deze voor de ontwikkeling van het geheele ekonomische leven noodzakelijk zijn. Natuurlijk was Jaurès daarmee niet om den tuin te leiden; hij donderde in de Kamer tegen de Marokkopolitiek; maar om hem niet in het gelijk te stellen moest de regeering des te zorgvuldiger den schijn bewaren. Door opschorting van een Fransche schuldvordering werd als 't ware achterbaks een steun gegeven, en zoo in 1911 eindelijk 15 millioen voor het leger en 43 millioen voor openbare werken losgemaakt. Gedurende al dien tijd bleef elk begin van uitvoering van de in het oog gevatte werken achterwege.

Veel belangrijker dan dit samenwerken, dat maar niet goed wilde vlotten, was de strijd over de ertsen. Schijnbaar was hier alles zoo mooi mogelijk voorbereid: reeds sedert 1907 bestond er een Fransch-Duitsch konsortium ter exploitatie van de Marokkomijnen, de „Union des mines marocaines", waarin Frankrijk voor 50 pCt., Duitschland voor 20 pCt., Engeland voor 10 pCt. en andere landen voor de rest deelnamen. Naast de groote ijzerindustrieelen Schneider van Creusot, Armand, de Marinestaalwerken waren de Duitsche ondernemingen Krupp en Thissen vertegenwoordigd. Maar er was een lastige kon-

kurrent: de gebroeders Mannesmann hadden ook sinds 1907 ertsen gezocht en van Muley Hafid concessies en rechten verkregen, die wel niet juridisch onbetwistbaar waren (een mijnwet moest nog gemaakt worden) maar toch een zeker recht gaven, dat de Union in den weg stond. Men onderhandelde dadelijk na de overeenkomst van 1909, maar het stuitte af op de hooge eischen van de Mannesmanns. Tegenover de rustig-rijke Kruppzaak, die met de Franschen gemoedelijk samenwerkte, vertegenwoordigen de gebroeders Mannesmann het type van de indringerige, onvermoeide parvenus in de kapitaalwereld, tuk op speculatieve „Gründer“-winsten, vooral hopen door associatie met de Union hun aandeelen met reusachtige winst te verkoopen. Door hun aktiviteit wisten zij de heele pers voor zich in beweging te brengen, zoo, dat na een jaar de zaak Mannesmann tegenover de Union in heel Duitschland als de zaak van Duitschland tegenover Frankrijk beschouwd werd. Wel traden de Deutsche ministers in den Rijksdag in April 1910 tegen hun zaak op en noemden het recht van de Mannesmanns twijfelachtig, maar zij hoopten toch zeer, dat er een akkoord zou gevonden worden. De groote financier Rathenau werd naar Parijs als onderhandelaar gezonden; na lang weigeren was de Union eindelijk bereid, aan de Mannesmanns een bepaald gebied over te laten; maar nieuwe eischen, die deze stelden, deden de zaak afspringen. In het begin van 1911 werd voorgesteld een grooter konsortium te stichten, waarin de Union voor 50 pCt., Mannesmann voor 40 pCt., een Engelsch-Deutsche bankgroep voor 10 pCt. zoo deelnemen, waarbij Mannesmann de konditie maakte, dat 40 pCt. van de ertsen voor marktprijs aan de Deutsche industrie zouden overgelaten worden. Hier hadden de Franschen geen zin in en de Union liet de zaak vooreerst rusten, daar de politieke gebeurtenissen weldra alle aandacht in beslag namen.

Ook op ander gebied liep het toen mis met een plan van samenwerking. Het gebied van Fransch Kongo grensde aan de achterzijde van de Deutsche Kolonie Kameroen; terwijl Deutsche handelaars dit laatste gebied ijverig exploiteerden, werd in Fransch Kongo veel minder gedaan. Hoewel een Fransche maatschappij, de NGoko-Sangha Mij. in 1899 concessie had gekregen, kwamen haar beambten niet in de onge-repte oerwouden, die aan het Duitsch gebied grensden; geen bezetting, geen grenspost was daar te vinden. En toen eindelijk nu en dan haar agenten in die buurt kwamen, bleek het, dat de Deutsche kaetsjoekhandelaars en verzamelaars hun posten ver op Fransch gebied hadden uitgestrekt en er de kostbare rubber bij massa wegvoerden. Klachten, nu en dan twisten, zelfs gevechten van soldaten vonden plaats, wat aan de Fransche regeering hoogst ongelegen kwam bij al die andere kwesties met Duitschland. Toen dan in 1909 bij een bespreking daarover de Deutsche gezant een balletje opwierp: waarom zouden wij

aan de Kongo ook niet samen kunnen werken, evenals wij pas voor Marokko besloten hebben? ging minister Pichon daar graag op in. Dan was alle verlegenheid en strijd voor de toekomst uit den weg geruimd. De NGoko Sangha Mij., die door een felle campagne van de vereeniging ter bescherming der inboorlingen (men kent de gruwelen, die de inzameling van kooischoot voor de groote koncessionarissen aan de Kongo begeleiden) en van Engelsche handelaars tegen haar wat in de put zat, ging er op in tegen toezegging van een schadeloosstelling van de zijde der regeering „voor schade en onrecht tijdens haar concessie ondervonden”; de Duitschers brachten ook hun kapitaal bijeen en op 13 Mei 1910 werd tot tevredenheid van beide regeeringen het konsortium tot stand gebracht. Maar weldra bemerkten de Duitschers, bij wie alles vlug en vanzelf liep, hoe moeilijk en traag zulke moderne grootkapitalistisch-koloniale ondernemingen in Frankrijk loopen. Een kamerkommissie moest de statuten eerst goedkeuren; na veel vertraging, — zij was natuurlijk nijdig, omdat alles buiten haar om tot stand gekomen was — kwam ook dit 15 December in orde. Toen begon echter een campagne in de pers: niet alleen, zoo klonk het daar, werd aan de monopolisten, die zooveel jaren de Afrikaansche bosschen geplunderd en de negers als slaven gebruikt hadden, nog een douceurtje uit de staatskas gegeven, maar bovendien werd een Fransche kolonie aan het Duitsche kapitaal, aan den ervvijand, versjacherd! De regeering-Briand, die toen al op haar laatste beenen liep, week terug en trok de schadeloosstelling in; een week later viel zij. Het nieuwe kabinet Monis-Cruppi vond het veiliger, het geheele plan op te geven; zij verklaarde 29 Maart 1911 in de Kamer, dat het konsortium niet komen zou.

Terwijl zoo dit plan voor ekonomische samenwerking in het water viel, was er nog nieuwe wrijving over de Marokkaansche spoorwegen bijgekomen. Spoorwegen zijn overal het begin van imperialistische indringing in een land. De Fransche regeering was echter benauwd, met de Duitschers samen sporen aan te leggen — zij had al bemerkt, hoe moeilijk zij tegen die onvermoeide aktiviteit en nooit gestilde veelscheendheid van zulk een kompanjon op kon — en bedacht den uitweg, eerst alleen een paar „strategische” lijntjes, een van Casablanca en een in 't Algerijnsche grensgebied van Oedsjda uit te bouwen: deze behoorden bij de „politieke” aktie. Zij was echter bereid, om niet de geheele ekonomische samenwerking op niets uit te laten loopen, deze lijnen en de voortzetting van de laatste in de richting van Fez, door de Marokkaansche Maatschappij voor Openbare Werken te laten uitvoeren. De Duitsche minister Kiderlen antwoordde 2 Maart 1911 met het voorstel, tien jaren lang alle spoorwegen in Marokko samen te bouwen en te exploiteeren, en dan niet den spoorweg van de Algiersche grens naar Fez het eerste aan te leggen, maar van Tandzjer

naar Fez — de bedoeling was duidelijk. Engeland, bezorgd, dat er een te intieme samenwerking tusschen Frankrijk en Duitschland zou komen, waarschuwde tegen dit „ekonomisch condominium”. Terwijl beraadslaagd werd en besloten aan het Duitsche kapitaal in het algemeen een deelname van 25 pCt. te verzekeren, kwam 8 April een nieuwe eisch: het personeel in de exploitatie der ondernemingen moest gedeeltelijk Duitsch zijn. Dat was de Fransche regeering te kras: wij willen geen Duitsche stationschefs in Marokko, verklaarde de minister. Inderdaad voelde men, dat dit ekonomisch indringen van Duitsch kapitaal, Duitsche beambten en Duitschen invloed het rustig bezit van Marokko als Fransche invloedssfeer of toekomstige kolonie onmogelijk zou maken.

Maar tegelijk bevond zich de Fransche regeering in te groote verlegenheid, om botweg neen te zeggen. Het had zijn reden, dat Duitschland zijn eischen steeds hooger stelde; het voelde zijn kollega in de klem zitten. In Marokko zelf was de toestand voor de Franschen steeds moeilijker geworden. Er bevonden zich eenige Fransche officieren en onderofficieren onder kommandant Mangin als „instrueteurs” bij het legertje van den sultan; zij gingen als aanvoerders mee bij krijgstochten tegen oproerige stammen, maar, door het gemis aan discipline en door de wreedheden dezer troepen weigerden zij dit ten slotte. Na veel geharrewar met den sultan werd eindelijk een reorganisatie van het legertje ingeleid; geld was noodig voor uitbreiding en geregelde soldij, en vooral meer instructeurs, daar bij de toenemende gisting der stammen een algemeene opstand onvermijdelijk scheen. Maar zoo dringend in de herfst van 1910 de vertoogen van Mangin ook werden, met de leening kwam het maar langzaam verder; en de passieve tegenstand van de bureaukraten op het Departement van Oorlog verhinderde snel doortasten. De trage gemakzucht van de kleinburgerlijke ambtenaren en botte hoofdofficieren, die niet in hun rust gestoord wilden worden, vol antipathie tegen ieder, die iets anders wilde dan gewoon zijn dienst doen, toonde zich hier als een belemmering van de krachtige kordate aktie, die het moderne imperialisme noodig had. Eerst in Maart 1911 werden de gevraagde instructeurs toegestaan en afgezonden; maar zij konden al niet meer in Fez komen, want reeds in Februari was de opstand in Marokko aan alle kanten losgebarsten. Alarmeerende berichten kwamen uit Tandzjer en Fez, dat van alle kanten de stammen op de hoofdstad aanrukten en de Europeanen er levensgevaar liepen. Een expeditie was onvermijdelijk geworden; vanaf 17 April werden versterkingen uit Frankrijk naar Casablanca verscheept; op 11 Mei marcheert generaal Moinier naar Fez en onderwerpt achtereenvolgens de verschillende stammen.

Uitdrukkelijk was in de instructies van den generaal gezegd, dat hij alleen ging, om in samenwerking met de troepen van den sultan diens gezag en de rust te herstellen, dat alles vermeden moet worden, wat

ten nadeele van zijn onafhankelijkheid of aanzien kon strekken, dat aan geen duurzame bezetting gedacht werd en dat de ontruiming zoo spoedig mogelijk moest volgen. Alles uit vrees, dat Duitschland zich er in zou mengen. Want men had alle reden daarvoor te vreezen. Van de ekonomische samenwerking, die in 1909 besloten was, was niets terechtgekomen; alle verwachting van het Duitsche kapitaal, in Marokko onder overlating van de politieke aktie aan Frankrijk een veld van ekonomische aktie te vinden, was bedrogen uitgekomen door de traagheid of den onwil van de Franschen, die zich slechts door dit lijdelijk verzet tegen het onweersaanbare overwicht van de Duitsche energie konden weren. Zou Duitschland, verbitterd en boos over deze mislukking, welwillend de veldtocht naar Fez aanzien? Het was veeleer te verwachten, dat het er gebruik van zou maken om nieuwe moeilijkheden op te werpen, een nieuwen druk op Frankrijk uit te oefenen. Toen de Fransche gezant het besluit naar Fez te marcheeren, maar er gauw weer uit te zullen gaan, aan Bethmann-Hollweg meedeelde, antwoordde deze koeltjes: „Als gij naar Fez gaat, zult gij er moeilijk weer vandaan kunnen gaan. Waar blijft dan de onafhankelijkheid van den sultan? Waar blijft de akte van Algeciras!”

Daarom gaf Frankrijk inzake de Marokkaansche spoorwegen een ontwijkend antwoord, en verklaarde zich tot verdere onderhandelingen bereid. Maar het antwoord van Kiderlen, na een verontwaardigd standje over de Fransche langzaamheid, was: „Als de akte van Algeciras verdwijnt, heeft ieder zijn vrijheid teruggekregen”. Met koele beleefdheid en ongeloovig glimlachen werd iedere mededeeling van den Franschen gezant Jules Cambon over de akties van de troepen en de plannen, ze spoedig terug te roepen, ontvangen. De Duitsche kranten schreven: dat is dus het resultaat van de politiek-ekonomische deeling, de détente van 1909: voor Duitschland ekonomisch niets, voor Frankrijk politiek de bezetting van de hoofdstad. Zij betwijfelden, of er wel gevaar in Fez geweest was, en verklaarden alles voor afgesproken spel. De Alldutschen eischten een verdeeling van Marokko; de „Rheinisch-Westfälische Zeitung” schreef: „als de souvereiniteit van den sultan ophoudt, moeten wij ons deel hebben”. Op de renbaan in Grunewald werd Cambon door den Duitschen kroonprins aangesproken: „Wel, mijn waarde gezant, zijn jullie in Fez aangekomen? Mijn compliment. Een mooi stuk land, dat Marokko. Wij zullen er niet lang over handelen; jullie geeft ons een stuk mee, en alles is in orde”.

Tegenover die duidelijke blijken, dat Duitschland de tocht naar Fez, het begin van een gewapend ingrijpen in Marokko, wilde gebruiken, om er ook een voordeel uit te halen, probeerde de Fransche regeering eenerzijds de oude onderhandelingen over gemeenschappelijke spoorweg-aanleg weer op te nemen, anderzijds zoo spoedig mogelijk de troepen

uit Fez terug te laten komen, hopende daarmee de Duitschers te verzoenen of ze de wapens uit de hand te slaan. Maar op alle voorstellen kwam geen antwoord; eerst op 20 Juni gelukte het den gezant, in Kissingen Kiderlen te spreken te krijgen: „wat gebroken is, kan niet weer gelijmd worden; een nieuw verdrag is noodig” — „In Marokko behoeft niet gezocht te worden”, antwoordde Cambon „daar kan Frankrijk geen concessies geven. Misschien zoeken wij elders”. „Breng van Parijs iets voor ons mee” besloot de Deutsche minister. Het gesjacher kon beginnen. Wij zullen wat moeten betalen, had Cambon al eens tot zijn regeering gezegd; hij had zich trouwens reeds in de reële openhartigheid van de Deutsche beschouwingswijze ingeleefd en begreep, hoe juist het was, dat de Franschen, eenmaal in Fez, er in werkelijkheid niet meer uit konden, alsof alles nog bij het oude was. De sultan had al verklaard, dat als het Fransche leger wegtrok, hij meeging, anders was hij toch verloren. Het Fransche leger ging inderdaad wel weg; na de omtrek van Fez onderworpen te hebben, werd het door dringende bevelen van de regeering teruggeroepen. Op 20 Juni kwam een strikt bevel, de terugtocht te beginnen, op 29 Juni moest de achterhoede naar Mekines terug, op 2 Juli trekt zij vandaar naar de kust. Maar te laat. Op 1 Juli had het Deutsche oorlogschip „Panther” op de reede van Agadir, aan de Z. W. kust van Marokko het anker uitgeworpen.

Wat beteekende dat? De nota, die Deutschland aan de regeeringen zond, dat het om de veiligheid van zijn onderdanen te verzekeren, genoopt was, dat schip daar te zenden, was, zooals ieder wist, een smoesje. Duidelijker was de mondelinge toelichting van den gezant in Parijs, dat de feiten de akte van Algeciras opgeheven hadden en dat een nieuwe overeenkomst noodig was, die Deutschland met Frankrijk alleen wilde sluiten. De Deutsche kranten spraken alle over de „Panthersprong” als het begin van een inbezitneming van Zuidwest Marokko; sinds 1904 was nu en dan door koloniale vereenigingen geëischt, dat Deutschland deze streek zou annexeren, waar later de Mannesmanns rijke ijzerertsen gevonden hadden. Een brochure verscheen: „West Marokko Deutsch” waarin met klem van redenen betoogd werd, dat dit gebied een Deutsche kolonie moest worden. „Engeland heeft ons gewaarschuwd, dat het onze vestiging op de Westkust van Marokko niet dulden zou. Laat het oppassen! Ons geduld heeft grenzen. Als onze territoriale verlangens niet vervuld worden, zullen wij naar het zwaard grijpen”. Maar ten slotte waren al die stemmen toch maar als van losgelaten honden, die door hun geblaf den konkurrent schrik moesten aanjagen, maar zoodra noodig, teruggefloten zouden worden. De Deutsche regeering wilde wat anders. Reeds in 1905 had de Deutsche zaakgelastigde in Tandzjer tot zijn Franschen kollega gezegd: „Geef

ons iets aan de Kongo, dan laten wij u met rust in Marokko". En toen de onderhandelingen nu na Agadir begonnen, verklaarde de Duitsche gezant in Parijs, dat Duitschland geen gebied in Marokko eischte, maar aan de Kongo het terrein zocht, om over kompensatie te onderhandelen.

Het duidelijkst is de gedachtengang van Duitschland uitgesproken in het antwoord, dat de Duitsche gezant in Londen gaf, toen minister Grey op 21 Juli — toen de onderhandelingen nog niet wilden opschieten — hem vroeg, wat de Duitschers in Agadir wilden, als men eens niet tot een akkoord kwam, en of ze daar een vlootstation wilden vestigen. Elke natie, zoo zei de gezant, heeft het recht zijn onderdanen in half-barbaarsche landen te beschermen. Wij zijn niet gebonden aan het Engelsch-Fransche verdrag van 1904, maar alleen door de akte van Algeciras. Deze berust op de onafhankelijkheid van den sultan. Door de bezetting van de omgeving van Casablanca en de veldtocht naar Fez is deze vernietigd. Wij hebben er niet tegen geprotesteerd, zooals ons recht was, maar daarom moeten wij ons opnieuw met Frankrijk verstaan. Zijn onze Kongo-eischen te hoog, zooals gij beweert, dan bewijst dat, dat Frankrijk niet genoeg prijs op de vrije hand in Marokko stelt en dan moet het daar ook maar een Duitsch oorlogschip dulden. Maar het ongestoorde bezit van een reusachtig rijk van Tunis tot Senegambie is geen kleinigheid voor Frankrijk. Daarvoor heeft het aan Engeland Egypte overgelaten, dat ook geen kleinigheid is. Wil Frankrijk, dat wij evenals Engeland hem Marokko overlaten, dan moeten wij ook een kompensatie hebben, die wat waard is. Anders zullen wij onze positie verdedigen.

Openhartig wordt dus gezegd: evenals Frankrijk van Engeland vrije beschikking kocht over Marokko, moet het ons ook afkopen. De koopprijs zou een deel van Fransch Kongoland zijn, waarvan de Duitsche handelaars den rijkdom aan kaoetsjoek hadden leeren kennen, en dat de Duitsche imperialisten als een begin van de stichting van een groot-Middenafrikaansch koloniaal rijk beschouwden. Er werd gesjacherd en gekegeld met landen, grenzen en koloniën, er werden voorstellen en tegenvoorstellen gedaan en om zooveel mogelijk te krijgen, diende de voortdurende dreiging van het oorlogschip in Zuid Marokko; om de ordinairste hebzucht naar Afrikaansche oerbosschen en moerassen zweefde het oorlogsgevaar over Europa. Toen kwam Engeland zijn bondgenoot te hulp; op de boven aangehaalde verklaring van den Duitschen gezant antwoordde Grey, dat bij het mislukken der onderhandeling Agadir een kwestie tusschen Engeland en Duitschland zou worden; en na een overleg tusschen Grey, Asquith en Lloyd George, sprak de laatste 's avonds in een openbare redevoering de scherpe besliste verklaring uit, dat Engeland er desnoods den oorlog om zou wagen. Was Duitschland niet terug-

geweken, dan had het inderdaad tot een oorlog kunnen komen, tot een algemeene botsing der beide Driebonden. Maar de Deutsche regeering voelde zich niet sterk genoeg, om dit konflikt te wagen; zij liet verklaren, dat zij nooit plan had gehad zich in Marokko te vestigen en beklagde zich zeer over de rede van Lloyd George, die de publieke opinie in Duitschland zoo onaangenaam getroffen had. Door de Engelsche verklaring werd de landsjacher tot Centraal Afrika beperkt, want elke mogelijkheid voor Duitschland, weer met aanspraken op Marokko aan te komen, was nu uitgesloten.

Daarmee waren de onderhandelingen nog wel niet in een goed spoor gebracht: ze bleven sleepende, zonder tot overeenstemming te voeren, en werden 17 Aug. zelfs geschorst, en weer dook het spooksel van den oorlog op. Maar nu speelde Frankrijk nog een tweede troef uit: het gebruikte zijn financieel overwicht, om Duitschland tot toegeven te dwingen. Duitschland had steeds, wanneer de prosperiteit op zijn hoogst was, over gebrek aan voldoende kapitaal voor cirkulatie te lijden; om daarin te voorzien was het gewoonte goud uit Parijs te leenen tegen beleening van aktiën. Nu werd dit geld door de Parijsche bankiers teruggevraagd; in Berlijn ontstond een geldkrisis, de rentevoet steeg, allerlei zaken gingen failliet. De chefs der Berlijnsche banken gingen naar Kiderlen om hem te verklaren, dat het zoo niet langer ging, dat de politieke spanning moest ophouden, en onder dien druk verklaarde hij ten slotte, dat de Deutsche regeering er voor zou zorgen, dat de onderhandelingen spoedig tot een goed einde zouden komen en de Panther uit Agadir weg zou gaan. In September en Oktober kwam men dan ook tot overeenstemming. Duitschland erkende het protektoraat van Frankrijk over Marokko zonder beperking en gaf elke aanspraak op meer rechten dan andere landen op. Frankrijk had vrije hand gekregen, en weldra trok Generaal Lyautey moordend en brandend door Marokko om het geheel te onderwerpen. Daarvoor kreeg Duitschland een strook van Fransch Kongo met twee puntige uitsteeksels, die Kamaroen met de Kongo en de Oebangi verbonden.

De Marokkokrisis was ten einde. En oogenschijnlijk was nu alles geregeld. Maar reeds in de debatten, die over deze overeenkomst in de Kamer gehouden werden, sprak Clémenceau; „Uw verdrag is van dien aard, dat een van beiden er uit moet voortkomen, of een oorlog of een bondgenootschap. Het schept te veel aanrakingspunten, dan dat men vrij van elkaar kan blijven; de betrekkingen moeten of zeer slecht of zeer goed worden.” Aan een verbetering der betrekkingen werd door Caillaux, die sinds begin Juli ministerpresident was, ijverig gewerkt, vooral door de hoofdgrief der Duitschers, de ekonomische uiting der Fransche vijandschap, op te heffen: het weren van Deutsche papieren van de Parijsche beurs, waardoor het Fransch kapitaal niet ter beschikking

van de Deutsche industrie stond. De Engelsche regeering werd reeds ernstig ongerust, dat Duitschland toch zachtjesaan nog tot een duurzame vriendschap met Frankrijk zou komen; maar Caillaux werd ten val gebracht, voor hij zijn doel kon bereiken, en Delcassé, de vriend van Engeland, werd weer leider der buitenlandsche politiek.

Wij zien hier de oorzaken, waardoor het Deutsche imperialisme, zoo sterk het ook is, toch te zwak is voor zijn doeleinden. Om den wereldstrijd tegen het overmachtige Engelsche imperialisme met kans op overwinning te kunnen voeren, moest het trachten de andere landen van Midden-Europa, vooral Frankrijk, in zijn kring te trekken. Het heeft daarvoor sinds 20 jaren telkens pogingen gedaan; maar zijn eigen innerlijke natuur verhinderde hun slagen. Zijn ruw krachtgevoel maakte reeds, dat de kunst van vriendelijk zijn, ontzien, toegeven, tegemoetkomen hem niet goed afging; telkens kwamen de grove dreigementen, de vuist op de tafel als de natuurlijke uiting van „kracht, die zich voelt en gepasseerd voelt" er tusschen. En de ervaring van de samenwerking van 1909 gaf aan het Fransche kapitaal de overtuiging, dat op den duur samenwerking nooit goed zou gaan. In het Fransche imperialisme, in de financiers zoowel als in de politici en bureaukraten, zit de traagheid, die rustig, ongestoord en langzaam zijn prooi wil verduwen; geassocieerd met de rusteloze ondernemingslust, de energieke Rücksichtslosigkeit van het Deutsche imperialisme zou het weldra een machteloos aanhangsel worden. Daarom, om in zijn eigen manier van uitbuiten ongehinderd te blijven, moest het Fransche kapitaal de zich opdringende vriendschapsaanzoeken van Duitschland afwijzen — Elsas-Lotharingen was altijd het mooie voorwendsel — en zich vast met Engeland associëren, van wie het niets te vreezen had.

Dus geen bondgenootschap, maar oorlog! De Deutsche bourgeoisie was woedend over den afloop van het geheele Marokko-avontuur. Zij had een tijdlang geloofd daar een mooi gebied van onderneming, afzet en kapitaalbelegging te vinden; en nu was die hoop geheel in rook vervlogen, en wat men als winst naar huis bracht, een stuk bosch en moeras in Midden-Afrika, bracht enkel aan een paar kaoetsjoekhandelaars, maar verder aan niemand voordeel. Aan de regeering werd in bittere woorden haar zwakte geweten. Maar veel feller waren de aanvallen tegen Engeland, dat de oorzaak van de mislukking was en waartegen zich de haat nu richtte. Engeland, dat was nu gebleken, wilde alle uitbreiding van Duitschlands wereldmacht verhinderen, overal zette het Duitschland de voet dwars, waar dit een goede slag dacht te slaan. Wilde Duitschland zich vrij uitbreiden, dan moest eerst Engeland verslagen worden. En daarom was er maar één uitweg: de oorlogstoerusting verduubbelen voor een oorlog, die onvermijdelijk komen moest. Duidelijk komt deze stemming uit in een naschrift, dat Generaal von Bernhardi

naar aanleiding van de Marokkokrisis aan zijn werk: „Deutschland und der kommende Krieg", dat in 1911 verscheen, toevoegde. Hij zegt daar: „Het was duidelijk uit haar geheele houding, dat Engeland besloten was een oorlog te wagen.... Wij hebben de koncessies van Frankrijk waarschijnlijk alleen gekregen, omdat dit het gunstige oogenblik voor den lang voorbereiden oorlog nog niet gekomen achtte. Het wil waarschijnlijk wachten, tot eennerzijds het Drievoudig Verbond wat losser en Ruslands kracht te land en ter zee sterker geworden is, anderzijds haar eigen Afrikaansch leger versterkt is.... De geheele overeenkomst beduidt een vermindering van ons prestige in de wereld, want wij hebben onze wat al te trotsch uitgeroepen pretensies, de onafhankelijkheid van Marokko te willen handhaven, moeten laten vallen.... Het ergste resultaat van onze Marokkopolitiek is echter de diepe kloof, die tusschen de regeering en de nationale partijen is ontstaan, en het verlies aan vertrouwen.... in zulke kritische tijden, als voor ons liggen, moet de regeering van het Rijk het geheele volk achter zich hebben „um den Sturm zu reiten". Elke twijfel (over de bedoelingen van Engeland) wordt uitgesloten door het openbaar worden van het Fransch-Engelsche oorlogsverdrag.... Dit bewijst, dat wij tegenover een vaste phalanx van vijanden staan, die vast besloten zijn elke verdere expansie van Duitschlands macht te verhinderen.... Indien de Keizerlijke Regeering van oordeel was, dat het in de tegenwoordige omstandigheden noodig was een oorlog te vermijden, zoo bewijst toch de algemeene wereldsituatie, dat er alleen sprake kan zijn van een kort uitstel, totdat wij weer voor de vraag staan, of wij het zwaard zullen trekken ter verdediging van onze wereldpositie of deze liever geheel en al willen opgeven. Wij moeten niet wachten, tot onze tegenstanders hun toerusting voltooid hebben en beslissen, dat het oogenblik voor den aanval gekomen is. Wij moeten dit uitstel gebruiken voor de meest energieke oorlogsvoorbereiding in den geest, als ik in dit boek beschreven heb...."

Zoo geschiedde het. Nieuwe reusachtige legertoerustingten toonden, hoe de Deutsche bourgeoisie en de Deutsche regeering de les van het Marokko-konflikt begrepen. Zij hebben rechtstreeks tot den oorlog van nu geleid.